

UNIWERSYTET WARSZAWSKI

**Instytut Komunikacji Specjalistycznej
i Interkulturowej**

**KIEROWNIK ZAKŁADU TEORII
JĘZYKÓW I AKWIZYCJI JĘZYKOWEJ**

Dr hab. Magdalena Olpińska-Szkielko

ul. Szturmowa 4
02-678 Warszawa
www.iksi.uw.edu.pl

tel. (+48 22) 55-34-255
tel./fax (+48 22) 55-34-282
m.olpinska@uw.edu.pl

OCENA

rozprawy doktorskiej pani mgr Katarzyny Lisowskiej pt. *„Die rhetorische Frage in den politischen Reden“* („Pytanie retoryczne w przemówieniach politycznych”).

Przedstawiona mi do recenzji rozprawa doktorska pani mgr Katarzyny Lisowskiej pt. *„Die rhetorische Frage in den politischen Reden“* („Pytanie retoryczne w przemówieniach politycznych”), napisana pod opieką naukową prof. UR dr. hab. Pawła Bąka, liczy 308 stron i składa się z 5 rozdziałów, z których pierwsze 4 rozdziały stanowią część teoretyczną, zaś rozdział 5 – część badawczą/analizującą rozprawy. Ponadto w skład rozprawy wchodzi: wstęp, w którym Autorka szczegółowo przedstawia swoją pozycję metodologiczną, cele pracy, jej strukturę oraz charakteryzuje wybrany przez siebie materiał badawczy, obszerne streszczenie w języku polskim i bogaty spis literatury wykorzystanej przez Autorkę w trakcie przygotowywania rozprawy.

Rozpocznę od omówienia części badawczej rozprawy pani mgr Katarzyny Lisowskiej, czyli rozdziału 5, który stanowi najobszerniejszą, bo obejmującą bez mała 1/3, część całej rozprawy.

Pani mgr Katarzyna Lisowska poddaje w tym rozdziale systematycznej analizie 108 fragmentów przemówień politycznych, które zostały wybrane ze względu na występowanie w nich pytań retorycznych, ponieważ Autorka, zgodnie z tytułem rozprawy, właśnie pytania retoryczne stawia w centrum swoich zainteresowań badawczych. Jest to bardzo obszerny korpus wypowiedzi, które Autorka zebrała na podstawie jasno określonych kryteriów aktualności, istotności poruszanych problemów społeczno-politycznych i dostępności (wszystkie przemówienia zostały opublikowane na oficjal-

nych stronach informacyjnych m.in. parlamentu i rządu Republiki Federalnej Niemiec i są dostępne w wersji elektronicznej dla szerokiego grona odbiorców). Wybór takich kryteriów świadczy o sprawności i dojrzałości metodologicznej Doktorantki. Jeśli chodzi o sposób prezentacji analizowanych fragmentów wypowiedzi polityków niemieckich, to wydaje mi się, że z korzyścią dla czytelnika rozprawy byłoby podanie przez Autorkę dodatkowych informacji, takich jak nazwiska polityków (twórców wypowiedzi), ich przynależność partyjna (opcja polityczna), oraz to, gdzie, kiedy i z jakiej okazji zostało wygłoszone dane przemówienie i dla kogo (dla jakiego grona odbiorców) było ono pierwotnie przeznaczone. Informacje te pozwoliłyby czytelnikowi lepiej umiejscowić owe wypowiedzi w kontekście komunikacyjnym – na to, jak bardzo jest to istotne dla prawidłowej interpretacji danej wypowiedzi Autorka wielokrotnie zwraca uwagę w swoich rozważaniach, pisząc np.: „Forma i funkcje przemówień zależą od uwarunkowań pozajęzykowych, tj. od tego w jakich okolicznościach wygłaszane jest przemówienie i do kogo jest ono kierowane. [...] To bardzo ważne, by [...] wyznaczyć główne cele przemówienia oraz określić (zakładany przez mówcę) profil odbiorcy” (s. 259, por też s. 60).

Jest to bardzo istotne także z uwagi na realizację celu badawczego rozprawy. Autorka stawia sobie bowiem za cel „zbadanie potencjału illokucyjnego pytań retorycznych” (s. 260), a dokładniej: zbadanie relacji pomiędzy językową realizacją pytań retorycznych (aktem lokucyjnym) a reprezentowaną w nich intencją nadawcy (aktem illokucyjnym) oraz ich siłą perlokucyjną (aktem perlokucyjnym), czyli wymiarem bezpośredniego lub pośredniego oddziaływania nadawcy na odbiorcę/odbiorców wypowiedzi. Na podstawie swojej analizy Autorka, odwołując się do modeli proponowanych przez innych badaczy tego zjawiska (m.in. Meibauera 1986 oraz Bąka 2012, s. 270 i in.), które w twórczy sposób modyfikuje i rozszerza, podejmuje próbę klasyfikacji pytań retorycznych, dzieląc je na 10 rodzajów (klasyfikację tę odzwierciedla struktura rozdziału 5 – podział na podrozdziały o potrójnej numeracji, tj. 5.1.1 – 5.1.3, 5.2.1, oraz 5.5.1 – 5.5.4). Wydaje się jednak, że w podziale tym niejako nakładają się na siebie dwie kategorie pytań retorycznych, o których wyróżnieniu decydują różne kryteria podziału – podstawą wyznaczenia pierwszej z nich jest relacja pomiędzy aktem lokucyjnym i illokucyjnym danego aktu mowy (pytania rozstrzygające, pytania uzupełniające oraz otwarte pytania retoryczne), natomiast podstawą wyznaczenia drugiej –

struktura aktu lokucyjnego, czyli konstrukcja (gramatyczna, syntaktyczna) wypowiedzi (pytania pojedyncze vs. seria pytań, pytania z udzieleniem odpowiedzi, pytania, w których zidentyfikowano wystąpienie danego elementu językowego, np. partykuły). O tym, że mamy do czynienia z dwoma niejako niezależnymi od siebie typologiami, może świadczyć to, iż niektóre analizowane przez Autorkę przykłady należą do więcej niż tylko jednej z tych kategorii, np. przykład nr 5 jest pytaniem rozstrzygającym, typ: „illokucja negatywna przy lokucji pozytywnej” (s. 269) oraz „pytaniem retorycznym z udzieleniem odpowiedzi” (tamże). Wydaje mi się zatem, że zagadnienie klasyfikacji analizowanych pytań retorycznych może być dla Autorki rozprawą przedmiotem dalszych interesujących badań.

Na podstawie swojej wnikliwej i szczegółowej analizy wypowiedzi polityków niemieckich Autorka wyciąga cały szereg bardzo ciekawych i istotnych wniosków. Za najcenniejsze z nich uważam następujące:

Po pierwsze, Autorce udało się zaprezentować w oparciu o wiele przekonujących przykładów, że przy pomocy danej wypowiedzi (w tym pytania retorycznego) mówca może realizować nie tylko jedną, lecz kilka różnych intencji komunikacyjnych jednocześnie. Należą do nich m.in. „budowanie wspólnoty dyskursu” (s. 271), wywołanie określonych stanów emocjonalnych u odbiorców, np. poczucia zagrożenia, sugestia (przekonanie odbiorcy, że proponowane przez nadawcę rozwiązanie danego problemu jest jedynym możliwym do przyjęcia), manipulacja odbiorcy, a nawet agresja językowa wobec przeciwników politycznych.

Po drugie, Autorka w przekonujący sposób pokazuje, że klasyczna definicja pytania retorycznego jako wypowiedzi, która przybiera gramatyczną formę pytania, jednak pytaniem nie jest, ponieważ nie zakłada udzielenia na nie odpowiedzi przez odbiorcę, jest niewystarczająca, ponieważ w wielu przypadkach, choć pytanie retoryczne rzeczywiście nie wymaga od odbiorcy udzielenia odpowiedzi w sposób bezpośredni i werbalny, to jednak skłania go do refleksji, poszukiwania odpowiedzi „wewnętrznej”, czy ustosunkowania się do treści wyrażonej w pytaniu, choćby w formie podzielenia opinii nadawcy (to też jest przecież forma odpowiedzi). Czasem również sam mówca wprost udziela na niektóre pytania retoryczne odpowiedzi. Ukazanie tak szerokiego spektrum możliwości realizacji zamiarów komunikacyjnych i zamierzonych lub nie-

zamierzonych reakcji odbiorców uważam za jedno z najważniejszych osiągnięć tej pracy doktorskiej.

Na zakończenie tej części mojej recenzji rozprawy doktorskiej pani mgr Katarzyny Lisowskiej dodam jeszcze, że Autorka bardzo dobrze „zakotwicza” swoje badania na gruncie literatury przedmiotu, odwołując się zarówno do pozycji klasycznych, takich jak publikacje Johna L. Austina i Johna R. Searle’a, Michela Foucaulta, Ervinga Goffmana, Jürgena Habermasa, czy Herberta P. Grice’a (aby wymienić tylko niektórych), których nie mogło zabraknąć w prezentacji wybranych przez Autorkę zagadnień, jak również do pozycji najnowszych (których pozwolę sobie nie wymieniać, gdyż przekroczyłyby to ramy tej recenzji).

Przejdę teraz zatem do omówienia części teoretycznej rozprawy, na którą składają się rozdziały 1-4.

Autorka przedstawia w tej części swojej rozprawy szerokie spektrum zagadnień i problemów badawczych, relewantnych z punktu widzenia realizacji celów jej rozprawy. Należą do nich m.in.: pojęcie *pytania retorycznego*, próba jego definicji i charakterystyki, pojęcie *dyskursu*, pojęcie *dyskursu politycznego*, jego funkcje i cechy charakterystyczne, pojęcie *mowy politycznej* jako jego szczególnej formy, zagadnienie polityki językowej, komunikacji medialnej, mediów masowych, pragmatycznych badań nad dyskursem, pojęcie *twarży* i znaczenie rytuałów kulturowych w procesie komunikacji społecznej, zagadnienie perswazji i manipulacji językowej, czy teoria aktów mowy. Prezentacja ta oparta jest o bogatą literaturę przedmiotu, świadcząc o szerokiej wiedzy i odczytaniu Autorki. Pani mgr Katarzyna Lisowska sprawnie porusza się w gąszczu terminów, wątków badawczych i wyników badań, podejmując próbę ich uporządkowania w sposób krytyczny i analityczny. Przykładowo, Autorka, referując dyskusję naukową na temat *dyskursu*, słusznie utożsamia go zarówno z tekstami mówionymi, jak i tekstami pisanymi, zauważając, że wszystkie wypowiedzi językowe ludzi (teksty) zawsze występują w kontekście komunikacyjnym i sytuacyjnym i są z nim nierozdzielnie powiązane (s. 38 i n.). Wydaje się jednak, iż korzystne dla spójności wywodu byłoby, gdyby Autorka spróbowała uporządkować prezentowane treści w sposób bardziej problemowy, tak aby struktura poszczególnych rozdziałów i podrozdziałów nie tyle odpowiadała omówieniu rozważań i osiągnięć badawczych poszczególnych autorów kluczowych publikacji, ile była uporządkowana wedle poruszanych w nich po-

szczególnych zagadnień i problemów badawczych. Na przykład w rozdziale 2.4 brakło odwołania się do teorii aktów mowy J.L. Austina i J. R. Searle'a, której Autorka poświęca rozdz. 4, z kolei w rozdz. 4 – nawiązania do omówionej wcześniej (w rozdz. 2.4) myśli Theodora Pelstera i innych. Ponadto z korzyścią dla jasności wywo-
du byłoby uporządkowanie i ujednolicenie stosowanej przez Autorkę terminologii, np. w rozdz. 4.1 Autorka używa na przemian określeń „*perlokutiverer*” (s. 136), „*perlokutionärer*” (s. 136, 138 i in.) oraz „*perlokutiver Akt/Teilakt/Sprechakt*” (s. 139), oraz podobnie: „*illokutionärer*” (s. 139 i in.) i „*illokutiver Akt/Teilakt/Sprechakt*” (s. 146). Dla określenia rodzaju reakcji odbiorcy na wypowiedzi językowe nadawcy i sposobu jej wywoływania Autorka używa w różnych miejscach rozprawy zamiennie terminów *perlokutiver Effekt* (s.138), *rhetorischer Effekt* (s. 149), oraz *funkcja perswazyjna* (s. 279). Nie było dla mnie jasne, czy Autorka celowo stosuje tutaj różne określenia (dla-
tego proszę o wyjaśnienie tego podczas obrony rozprawy).

W tym miejscu chciałabym podkreślić, że sformułowane przeze mnie powyżej, a także w dalszej części recenzji zastrzeżenia, mają charakter jedynie formalny. Wartość merytoryczna rozprawy i korzyści poznawcze dla jej czytelników są wysokie i nie ulegają w mojej opinii wątpliwości. Pozwalam sobie sformułować pewne drobne uwagi krytyczne tylko dlatego, iż sądzę, że mogłyby one pomóc udoskonalić Autorce jej warsztat naukowy, a ich uwzględnienie wpłynęłyby korzystnie na kształt rozprawy, gdyby ta miała ukazać się drukiem i być udostępniona szerszemu gronu badaczy tej problematyki.

I tak, w przypadku publikacji rozprawy dobrze byłoby usunąć występujące licznie w całej pracy powtórzenia, których Autorce nie udało się uniknąć. Dobrym przykładem jest tu np. *Wstęp* do rozprawy, który został podzielony na 4 części: wstęp ogólny, cele rozprawy, struktura rozprawy oraz przedmiot badań i korpus tekstów. Chociaż taka konstrukcja wprowadzenia do rozważań przedstawionych w rozprawie jest ze wszech miar słuszna, to jednak wydaje mi się, że rezygnacja z takiego wyraźnego, formalnego podziału pomogłaby uniknąć wielu z owych powtórzeń, a także wrażenia pewnego nieuporządkowania w treści rozprawy. To samo dotyczy dalszych części rozprawy, np. rozdz. 2.1 i 2.2, gdzie Autorka przedstawia dyskusję na temat próby skonstruowana definicji pojęcia *dyskursu*.

W rozważaniach Autorki na temat dyskursu zabrakło mi odwołania się do antropocentrycznej teorii języka Franciszka Gruczy (m.in. 1988, 1989, 1993, 2000, 2012a, 2012b i in.), a także do modelu przetwarzania językowego Willema M. Levelta (1989, 1992). Refleksja nad koncepcją Franciszka Gruczy, wedle której język stanowi inherentną właściwość człowieka, zaś wypowiedzi językowe – dyskurs – są produktem języka (dokładniej: idiolektu danego mówcy, twórcy tekstu/dyskursu), pomogłaby Autorce m. in. uniknąć kilku niezręcznych sformułowań w pracy, takich jak np. tytuł rozdz. 2 rozprawy „*Sprache der politischen Diskurse und ihre Charakteristika*” („*Język dyskursów politycznych i ich charakterystyka*”). Natomiast rozważenie modelu Willema M. Levelta (i/lub innych teorii przetwarzania językowego), a szczególnie poddanie głębszej refleksji etapu konceptualizacji, na którym w świetle wszystkich dostępnych odbiorcy źródeł jego wiedzy następuje rekonstrukcja treści i interpretacja wypowiedzi nadawcy, pomogłoby Autorce inaczej spojrzeć na problem właściwego, czyli zgodnego z intencją nadawcy, odczytywania przez odbiorcę zamiaru komunikacyjnego nadawcy wypowiedzi. Autorka przyjmuje, że odbywa się to intuicyjnie: „*Die Illokuton wird bei indirekten Sprechakten in der Regel intuitiv erraten*” (s. 171 i 247). Tymczasem, jak się wydaje, rozumienie wypowiedzi nadawcy nie tyle wynika z intuicji odbiorcy, ile z jego doświadczenia komunikacyjnego i odbywa się na podstawie jego umiejętności analizy gramatycznej, pragmatycznej i wreszcie retorycznej wypowiedzi, nawet jeśli odbiorca tego sobie na poziomie metajęzykowym nie uświadamia.

Na koniec recenzji pozwolę sobie na kilka słów na temat strony formalnej i edytorskiej rozprawy. Praca została przygotowana niezwykle starannie pod względem formalnym, językowym i edytorskim. W pracy znalazły się bardzo nieliczne błędy literowe, językowe (np. *Terminologie de la Tradition*, s. 22;) oraz równie nieliczne i drobne błędy formalne, dotyczące przede wszystkim braku niektórych odsyłaczy do literatury przedmiotu (np. Sadock i Zwicky, s. 13). Z powodu specyficznej konstrukcji niektórych odsyłaczy (np. s. 143-144: Mikołajczyk 2007, Searle bez podania roku publikacji, Searle/Vandervecken 1985; Graffe 1990 i Wunderlich 1972) oraz wspomnianej wyżej niekonsekwencji terminologicznej może powstać u czytelnika wątpliwość, czy Autorka odwołuje się w swoich rozważaniach do prymarnej, czy do sekundarnej literatury przedmiotu. Te drobne zastrzeżenia nie powodują, co chciałabym ponownie podkreślić, obniżenia wartości merytorycznej rozprawy.

Podsumowanie:

Rozprawa doktorska pani mgr Katarzyny Lisowskiej jest poważną i udaną próbą odpowiedzi na postawione problemy badawcze. Doktorantka zebrała bogatą literaturę przedmiotu i uporała się z jej ogromem w sposób świadczący o jej wysokiej kompetencji badacza. Rzetelna i wnikliwa analiza materiału empirycznego pozwoliła Autorce na sformułowanie ciekawych i istotnych wniosków. Dla czytelników rozprawy (jak dla piszącej te słowa) może mieć ona wysoką wartość poznawczą. Na korzyść Autorki rozprawy zaliczyć trzeba również bardzo dobre przygotowanie rozprawy pod względem językowym i edytorskim.

Biorąc pod uwagę wymienione wyżej zalety przedłożonej mi do oceny rozprawy doktorskiej wyrażam przekonanie, że praca pani mgr Katarzyny Lisowskiej pt. „*Die rhetorische Frage in den politischen Reden*“ („*Pytanie retoryczne w przemówieniach politycznych*”) odpowiada wszelkim wymogom stawianym tego typu rozprawom i wnioskuję o dopuszczenie pani mgr Katarzyny Lisowskiej do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Warszawa, 27 czerwca 2017

[dr hab. Magdalena Olpińska-Szkiełko]